

8.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ¹

Ὁ ἄνθρωπος ζῆ συγχρόνως εἰς τὸ παρὸν, εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον. Πέραν ὅμως τούτου ὁ ἄνθρωπος ἀνοίγει προοπτικὴν πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ἢ ὅποια δὲν εἶναι χρόνος. Τὸ μυστικὸν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅτι μέσα τῆς διασταυρῶνεται ὁ χρόνος μετὰ τὴν αἰωνιότητα. Ἀπὸ τὴν διασταύρωσιν αὐτὴν χρόνου καὶ αἰωνιότητος γεννᾶται τὸ συναίσθημα τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας τῆς ζωῆς, ἢ ἐσωτερικὴ δηλαδὴ αὐτοβεβαίωσις τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὅποια εἶναι ἡ πηγὴ ὅλων τῶν μεγάλων ἀγωνισμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ἀγωνίσματα αὐτὰ εἶναι οἱ μέχρι τοῦδε πολιτισμοὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἔζη μόνον εἰς τὸ παρὸν, δίχως ἀναφορὰν πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ δίχως προοπτικὴν πρὸς τὸ μέλλον, δηλαδὴ δίχως μνήμην καὶ δίχως προσδοκίαν, θὰ ἦτο πλάσμα ἀξιοθρήνητον, θὰ ἦτο ἱστορικῶς ἔρημος. Ὅμως οὔτε καὶ αἱ τρεῖς διαστάσεις τοῦ χρόνου ἀρκοῦν διὰ νὰ φέρῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς φῶς τὸν πυρῆνα του, νὰ εὕρῃ τὸ εἶναι του, νὰ φθάσῃ εἰς ὅ,τι ὀνομάζομεν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν καὶ τοῦτο, διότι ὁ χρόνος εἰς τὴν οὐσίαν του εἶναι ἀνησυχία καὶ ἀστάθεια, εἶναι ἀρνητικός, ὑπάρχει μετὰ τὴν ἀρνήσιν

1) Τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι ὁ ἐναρκτήριος λόγος τοῦ συγγραφέως κατὰ τὴν ὑποδοχὴν του ὡς τακτικοῦ μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, γενομένην 18 Μαρτίου τοῦ 1961.

τοῦ εἶναι του, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Ἐγγελος, εἶναι ὅταν δὲν εἶναι καὶ δὲν εἶναι ὅταν εἶναι, δηλαδή ἀντιλαμβάνομεθα τὸν χρόνον περισσότερον ὡς παρελθόν καὶ ὀλιγότερον ὡς παρόν.

Ἡ ἀστιάθεια ὅμως καὶ ἡ ἀνησυχία τοῦ χρόνου δὲν εἶναι κάτι ἐξωτερικόν, ἀλλὰ κάτι ὀλωσδιόλου ἐσωτερικόν, διότι ὁ χρόνος εἶναι ἐνέργημα καὶ παράγωγος τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον ὅμως αἰχμαλωτίζει πρῶτον τὸν δημιουργόν του. Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦτο μεταρυσικῶς ἔρρημος, ἂν δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ διασπάσῃ τὴν ἀπολυταρχίαν τοῦ χρόνου, ὁ ὁποῖος τὸν δεσμεύει καὶ ν' ἀνοίξῃ δρόμον πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ἢ ὅποια, καθὼς εἰσβάλλει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, γίνεται ὄχι μόνον πηγὴ δημιουργίας, ἀλλὰ, ἐπειδὴ ἔρχεται ἀπὸ τὴν μεταρυσικὴν ρίζαν τοῦ ἀνθρώπου, χαρίζει εἰς αὐτὸν τὸ συναίσθημα τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας.

Κάποτε εἰς τὴν ζωὴν ἑνὸς πολιτισμοῦ οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν νὰ χάνουν τὸ συναίσθημα αὐτὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας, δηλαδή κάποτε παρουσιάζονται σημεῖα ρωγμῆς μεταξὺ παρόντος καὶ παρελθόντος καὶ μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος. Οὐδεὶς ὅμως γνωρίζει ἐκ τῶν προτέρων πότε ἀρχίζει νὰ συμβαίῃ τοῦτο. Συνεπῶς, οἱ σύγχρονοι προφητῆται τῆς παρακμῆς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ κινουῦνται εἰς τὸ κενόν. Ἡ ἡλικία ἄλλωστε τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἢ ὅποια καλύπτει μόνον ὀλίγους αἰῶνας, δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῶν προφητειῶν περὶ τῆς παρακμῆς του. Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν ὅμως μανθάνομεν ποῦ συνήθως παρουσιάζονται τὰ σημεῖα ρωγμῆς εἰς τὸ σῶμα ἑνὸς πολιτισμοῦ.

Οἱ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι πάντοτε οἱ κατ' ἴδιον ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι βαστάζουν ὅλον τὸ βάρος τῶν ἀντικειμενικῶν πνευματικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι κινουῦνται διὰ μέσου τῶν γενεῶν ἀπὸ τὸ παρελθόν πρὸς τὸ παρόν. Ἡ σχέσις ὅμως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τοῦ παρόντος καὶ τῶν ἀντικειμενικῶν δυνάμεων ἑνὸς πολιτισμοῦ, δηλαδή τῆς οἰκονομίας, τῆς τεχνικῆς, τῆς τέχνης, τῆς πολιτείας, τῆς θρησκεί-

ας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, εἶναι διαλεκτική, ἀμοιβαία. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος αἱ ἀντικειμενικαὶ δυνάμεις τοῦ πολιτισμοῦ βαστάζουν τοὺς ἀνθρώπους, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ ἄνθρωποι βαστάζουν συνάμα τὰ ἀντικειμενικὰ αὐτὰ μεγέθη τοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδή τὰ συναισθάνονται καὶ τὰ κατανοοῦν, τὰ κατακρίσκουν καὶ τὰ ἀναπτύσσουν περαιτέρω. Ὅταν καὶ ὅπου παύη νὰ ὑπάρχη τὸ ἀμοιβαῖον αὐτὸ ὑποβάσταγμα ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν καὶ ἀνθρώπων, τότε γεννᾶται ρήγμα εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἔχομεν κρίσιν. Ὅμως καὶ τότε δὲν σημαίνει ὅτι ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὸ τέλος του, διότι ἡ κρίσις ἀποτελεῖ συχνὰ ἀφρητήριον νέων ἐπιτευγμάτων. Κρίσιν ἔχομεν ὅμως καὶ ὅταν οἱ ἄνθρωποι μιᾶς ἐποχῆς ὑπερεκτιμοῦν μίαν ἀπὸ τὰς ἀντικειμενικὰς δυνάμεις τοῦ πολιτισμοῦ, ὅποτε ἀτροφοῦν αἱ ἄλλαι, ὅπως συμβαίνει σήμερον μὲ τὴν ὑπερεκτίμησιν τῆς τεχνικῆς.

Ἴδῃ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἤρχισε νὰ γίνεται μία μετακίνησις τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς, μεταξίωσις τῶν ἀξιῶν, ὅπως λέγει ὁ Νίτσε. Ἡ ἐξαιρετος προαγωγή τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης παρεκίνησε καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀκόμη νὰ περιορίσῃ τὰ ἐνδιαφέροντά της. Ἔτσι ἡ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παραμερίζει τὴν μεταφυσικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ περιορίζεται εἰς τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἀντικειμενικῶν δημιουργημάτων τοῦ πνεύματος καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Μὲ τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ἐπιστήμης ζητεῖται τώρα μία σύνθεσις ὅλης τῆς ἀνθρωπίνης πείρας, μία σύνθεσις λογικὴ δίχως μεταφυσικὴν. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἀρχίζει εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν ἄλλην ζωὴν ἡ κρίσις, διότι τὸ σύνολον τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς ἀνήκει κυρίως εἰς τὴν μεταφυσικὴν πλευρὰν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ποίας ἀξίας πιστεύει ὁ ἄνθρωπος, τοῦτο δὲν εἶναι ζήτημα τῆς καθαρᾶς λογικῆς.

ἀλλὰ ἀνάγεται εἰς τὴν μεταφυσικὴν τροπὴν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦτο, διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον παλεύει μεταξύ χρόνου καὶ αἰωνιότητος. Μὲ τὴν λογικὴν του κατακτᾶ τὸν χρόνον, μὲ τὴν πίστιν του βεβαιώνεται διὰ τὴν αἰωνιότητα. Τὸ κενὸν τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη μὲ τὸν παραμερισμὸν τῆς μεταφυσικῆς ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ πράγματι κενόν, διότι ὁ ἄνθρωπος ποτὲ δὲν ἀρκεῖται εἰς ὅ,τι τὸν διδάσκει μόνον ἢ πείρα. Ἔτσι τὴν θέσιν τῆς μεταφυσικῆς ἀρχίζει νὰ τὴν καταλαμβάνῃ τώρα ὁ ὕλισμος ὡς κοσμοθεωρία, στηριζομένη εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ὁ ἱστορικὸς ὕλισμος τοῦ Μάρξ καὶ ὁ λεγόμενος θετικισμὸς, εἰς δὲ τὴν ἐποχὴν μας ἡ θεωρία τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ κράτους. Ἡ παραίτησις λοιπὸν τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν ἐδημιούργησε τὸ μέγα κενόν. Κατ' ἀρχὰς μάλιστα ἡ φιλοσοφία δὲν ἐσυνειδητοποίησε τὸ μέγεθος τῆς ἀπολείας, διότι εἶχε καὶ αὐτὴ καταγοητευθῆ ἀπὸ τὸν θρίαμβον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν πορισμάτων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἀποκορύφωσις αὐτῆς τῆς μονομερείας ἦτο ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἔπρεπε ἡ φιλοσοφία νὰ παραιτηθῆ ὀλοσχερῶς ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν σκοπῶν τῆς ζωῆς καὶ νὰ περιορισθῆ μόνον εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν μεθόδων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Τὸ τελευταῖον βῆμα εἰς τὴν τροπὴν αὐτὴν τῶν πραγμάτων ἦτο ἡ ἀντίληψις ὅτι δὲν ἔμενε πλέον ἄλλο ὑπόδειγμα σκέψεως παρὰ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ τὸ παράγωγον αὐτῆς, ἡ τεχνικὴ. Τὸ πνεῦμα τῶν μηχανικῶν ἀρχίζει τώρα νὰ θριαμβεύῃ. Ἀπὸ τὴν ἀπομιν αὐτὴν τὸ μέλλον τοῦ ἐυρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ φαίνεται ὅτι περιορίζεται εἰς τὰ στενὰ πλαίσια τῆς τεχνικῆς, ἡ ὁποία σαγηνεύει καὶ διότι καλύπτει ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου καὶ διότι τὰ ἐπιτεύγματα τῆς εἶναι ὄρατά. Ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει τώρα νὰ ἐπιδιώκῃ μόνον ἐκεῖνο ποὺ εἶναι τεχνικῶς δυνατόν, ὅ,τι γέ-

νικῶς εἶναι κατορθωτὸν τεχνικῶς, καὶ νὰ παρεμερίζῃ τὴν ἄλλην ὄμιν τῆς ζωῆς, τὴν ἐσωτερικὴν, ὅπου ὑπάρχουν αἰτήματα ὄχι τεχνικά, ἀλλὰ ἠθικὰ καὶ πνευματικά. Τὰ αἰτήματα αὐτὰ συγκεντρώνονται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ δέοτος, τοῦ χρέους, καὶ πηγάζουν ἀπὸ τὴν θέαν τοῦ βάθους τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὅποια λαμβάνει πάντοτε μεταφυσικὴν ἔκφρασιν. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τοῦ βάθους τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν ρίζαν του κάθε μέγας, ὑψηλὸς πολιτισμὸς.

Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ὅτι ἀνέπτυξε τὴν λογικὴν μορφήν τῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς φύσεως εἰς βαθμὸν ἀπίθανον καὶ ἄγνωστον πρὶν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπάρχουν πολλοὶ οἱ ὅποιοι πιστεύουν ὅτι ἡ κρίσις δρεῖλεται μόνον εἰς αὐτό. Ἄλλοι πάλιν ἀποδίδουν τὴν κυρίαν κρίσιν εἰς τὸ γεγονός τῆς τεχνικῆς, ἢ ὅποια, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ της, ἔχει ἀνεπανορθώτως δυσάρεστα παρακόλουθα διὰ τὸ σῆμα, τὴν ψυχὴν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμως, οὔτε τὸ ἓνα εἶναι ὀρθὸν οὔτε τὸ ἄλλο. Ἡ αἰτία τῆς ἀκαταστασίας εἶναι ὅτι παρεμερίσθη ἢ μεταφυσικὴ πλευρὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπὶ πλέον ὅτι ὁ ἄνθρωπος, γοητευθεὶς ἀπὸ τὰ τεχνικά του ἐπιτεύγματα, ἐπίστευσεν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ οργανώσῃ τεχνικῶς καὶ τὴν κοινωνίαν, νὰ ὑποτάξῃ δηλαδὴ ὅλην τὴν κίνησιν τῆς ζωῆς του εἰς ὠρισμένα λογικὰ σχήματα, τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ ὠρισμένα πολιτικὰ δόγματα. Καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι συγχρόνως ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος ἀρήρεσε ἀπὸ τὴν λογικὴν, ἀπὸ τὸν καθαρὸν λόγον, τὸ παλαιὸν καὶ κατὰ βάθος ἀναφαίρετον δικαίωμα του, νὰ σκέπτεται μόνος του διὰ τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς, διὰ τὸν προορισμὸν καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς ζωῆς. Ἔτσι ἡ βία, διότι περὶ αὐτῆς πρόκειται, μεταμορφωθείσα εἰς λογικὸν σχῆμα καὶ μάλιστα ἀμετακίνητον, τείνει νὰ καταργήσῃ τὸν λόγον καί, ἐπειδὴ ὁ λόγος εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς ἐλευθερίας, τείνει νὰ καταργήσῃ τὴν

ἐλευθερίαν. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος γρηγορεῖ πάντοτε διὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς, ἐτέθη κάτι τὸ ὁποῖον συχνὰ φέρει τὸ ὄνομά του, ἀλλὰ εἶναι κατ' οὐσίαν ὁ ἐχθρὸς τοῦ λόγου.

Ἡ ἀντινομία ἢ ὁποία ἐγέννηθη ἀπ' αὐτὴν τὴν καταπίεσιν τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἀπὸ τὴν καταπληκτικὴν ἀνάπτυξιν τῆς τεχνικῆς ἀπὸ τὸ ἄλλο εἶναι πράγματι τραγικὴ, διότι ὁ ἄνθρωπος βουβαίνεται πρὸς τὰ μέσα καὶ θαυμάζει πρὸς τὰ ἔξω.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι δίχως τὴν καταπληκτικὴν ἀνάπτυξιν τῆς τεχνικῆς δὲν θὰ ἦτο δυνατὸς ὁ βαθμὸς αὐτὸς τῆς καταπίεσεως τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀνθρώπων. Ἔτσι οἱ ἄνθρωποι εἶτε ὡς ὄργανα τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν λογικῶν της σχημάτων εἶτε μὲ ὄργανον τὴν τεχνικὴν κατορθώνουν σήμερα πολλά, ἐπειδὴ δύνανται, ὄχι ὅμως καὶ ἐπειδὴ ὁποσδήποτε πρέπει. Αὐξάνουν τὴν δυνάμιν των, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι τοῦτο εἶναι ὁποσδήποτε πρόοδος, ἐνῶ κατὰ βάθος ὑποτάσσονται εἰς ἓνα πλέγμα αἰτιοκρατίας, ἀπὸ τὸ ὁποῖον δὲν δύνανται νὰ ἐλευθερωθοῦν, δηλαδὴ δὲν δύνανται νὰ στοχασθοῦν τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς. Τὸ σύστημα τῶν μέσων, δηλαδὴ ἡ τεχνικὴ, καταπνίγει τὸ σύστημα τῶν σκοπῶν καὶ ἡ ζωὴ φαίνεται συχνὰ ἄσκοπος. Ἀπὸ τὴν συνείδησιν αὐτῆς τῆς ἀντινομίας προέρχεται ὁ λόγος τοῦ Ἀϊνστάϊν ὅτι «ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἐποχὴ τῶν τελείων μέσων καὶ τῶν συγκεχυμένων σκοπῶν». Ὁ κόσμος ἔτσι μεταβάλλεται εἰς ἓνα σύστημα, ὅπου ὑπάρχουν μόνον αἷτια καὶ ἀποτελέσματα, ὁ πλανήτης τείνει νὰ μεταβληθῇ εἰς μηχανουργεῖον, ὅπου συσσωρεύονται διὰ τῆς τεχνικῆς ἀπειλητικαὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἀπεδεδεσμεύθησαν ἀπὸ τὴν φύσιν μὲ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς εὐεργεσίας πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἄν τὴν συσσώρευσιν αὐτὴν τῶν φυσικῶν δυνάμεων τὴν συνώδευσεν ἀντίστοιχος συσσώρευσις ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, τότε δὲν θὰ ὑπῆρχε πρόβλημα. Ἡ μονομέ-

ρεια είναι πού δημιουργεῖ τὴν διαταραχὴν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Ὄταν δὲ ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν τὸ ἠθικὸν καὶ μεταφυσικὸν του βάθος, τότε αὐτὸς μεταβάλλεται εἰς αὐτόματον μηχανισμόν, χάνει τὸν σκοπὸν του. Ὁ σημερινὸς εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς τείνει νὰ μεταβληθῇ εἰς σύστημα ἀπεριορίστων μέσων. Καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι αὐτὸ τὸ σύστημα τῶν ἀπεριορίστων μέσων φθονοῦν οἱ ἔξω τῆς Εὐρώπης λαοὶ καὶ ταυτίζουσι τοῦτο μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας. Πάντως ὁ τεράστιος ἀγὼν ὁποῖος γίνεται σήμερα εἰς τὸν κόσμον διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς φύσεως, καὶ δι' αὐτῆς διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς οἰκουμένης, στηρίζεται εἰς τὴν μονομέρειαν τῆς τεχνικῆς. Τὸ βαθὺ ὅμως νόημα τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι θέμα τῆς τεχνικῆς, διότι ἔδῳ δὲν πρόκειται διὰ τὴν κατασκευὴν μέσων, ἀλλὰ διὰ τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν σκοπῶν, οἱ ὅποιοι δικαιώνουν καὶ τὰ μέσα· ὅλα τὰ μέσα, ὅσον θαυμαστά καὶ ἂν εἶναι, εἶναι σχετικὰ, διότι ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τοὺς ὁποίους θέτει κανεὶς ἐξαρτᾶται ὄχι μόνον ἡ ἀξία τῶν μέσων, ἀλλὰ καὶ ἡ σωτηρία, ἢ καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν μέσων τῆς τεχνικῆς.

Ὅ,τι ρυθμίζει ἀποφασιστικῶς τὴν πορείαν καὶ τὴν ζωὴν ἑνὸς πολιτισμοῦ, εἶναι ὁ πυρὴν ἀπὸ τὸν ὁποῖον οὗτος ἐξεκίνησε καὶ ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται πάντοτε εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ πυρὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, ὅπως τὴν ἐθεμελίωσαν οἱ Ἕλληνας, καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἀπολύτου ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὴν εἰσήγαγεν ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸν κόσμον. Ἡ διὰ τῆς τεχνικῆς μεταβολὴ καὶ κατάκτησις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ὄχι μόνον δὲν ἀντίκειται εἰς τὸν πυρῆνα αὐτόν, ἀλλὰ ἀποτελεῖ καὶ μίαν συγκεκριμένην μορφήν τῆς ἐλευθερίας. Ὁ κίνδυνος ὅμως διὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν εἶναι μήπως ἐν ὀνόματι τῆς τεχνικῆς γίνῃ ἀπλὸς καταναλωτὴς τῆς ἐλευθερίας του. Συνεπῶς, ἡ περαιτέρω πορεία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ θὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὸ

κατὰ πόσον θὰ δυναθῇ οὗτος νὰ ἀνακτῆσῃ τὸν μεταφυσικὸν χῶρον τοῦ πνεύματος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ ἐσώτατον ἀντέρρισμα τῆς πρὸς τὰ ἔξω δραστηριότητός του. Ἐφ' ὅσον ὁ μεταφυσικὸς αὐτὸς χῶρος τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων θὰ κατέχεται ἀπὸ τὸν λεγόμενον θετικισμόν, ἢ ἀπὸ τὸν ὑλισμὸν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἢ ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν ὑλισμὸν, ἢ περαιτέρω πορεία τοῦ πολιτισμοῦ μας θὰ εἶναι μία συνεχῆς κατασκευὴ μέσων καὶ μηχανῶν, ὅπου ὁ ἄνθρωπος, δηλαδή ὁ σκοπός, θὰ χάνῃ διαρκῶς ἔδαφος.

Ἡ ζωὴ ὅμως ἐνὸς πολιτισμοῦ, δηλαδή τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον του, προσδιορίζεται ἀποκριστικῶς καὶ ἀπὸ τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν ἱστορίαν, δηλαδή ἀπὸ τὴν διαρκῆ συνειδητοποίησιν τοῦ παρελθόντος του. Εἶναι βέβαιον ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα μας ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας ὄχι μόνον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἄλλων πολιτισμῶν ἔχει καταπληκτικῶς ἀναπτυχθῆ. Καμμία ἄλλη ἐποχὴ δὲν ἐγνώριζε τόσα διὰ τὴν ἱστορίαν ὅσα γνωρίζει ἡ σημερινὴ ἐποχὴ, καὶ ὅμως κανεὶς δὲν δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἡ ἐποχὴ μας ἔχει βαθυτέραν ἱστορικὴν συνειδήσιν ἀπ' ἐκείνην ποὺ εἶχαν οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Ἐνῶ κατ' ἔκτασιν καὶ κατὰ πόσον ἡ ἱστορικὴ μας μνήμη ἔχει καταπληκτικῶς μεγαλώσει, κατ' ἔντασιν ὅμως ἔχει μειωθῆ, δηλαδή ὁ βαθμὸς τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως ἔχει χαλαρωθῆ. Εἰς τὴν μείωσιν αὐτὴν τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως συνετέλεσε καὶ συντελεῖ κατ' ἐξοχὴν ἡ ταχύτης τῆς σημερινῆς ζωῆς, ἡ ὁποία προέρχεται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὴν τεχνικὴν. Ἡ ταχύτης τῆς ζωῆς καταργεῖ τὴν ἄνεσιν χρόνου, ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν βαθυτέραν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἱστορίαν.

Ἱστορία καὶ τεχνικὴ ἀντιμάχονται ἢ μία τὴν ἄλλην, διότι ἡ τεχνικὴ βλέπει πάντοτε τὸ παρὸν, ἐνῶ ἡ ἱστορία ζητεῖ πάντοτε τὸ παρελθόν. Ἐνας ἄλλος λόγος διὰ τὴν μείωσιν τῆς ἱστορικῆς μας μνήμης εἶναι ὅτι ἡ ἐποχὴ μας ἔζησε τόσα πολλὰ καὶ φρικτὰ γεγονότα, ἔζησε τόσον ἐντόνως

τὴν ἰδικήν της ἱστορίαν, ὥστε νὰ μὴ τῆς περισσεύῃ χρόνος διὰ νὰ ζήσῃ τὸ παρελθόν. Ὅπωςδὴποτε εἶναι γεγονὸς διὰ εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἔχει καταργηθῆ ἡ μυθικὴ καὶ μυστικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἡ ὁποία ἄλλοτε ἔδιδε τόσον βάθος καὶ εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ παρελθόν. Ἐὰν αἷτια τῆς μεταβολῆς αὐτῆς εἶναι πρῶτον ἡ τεχνικὴ καὶ δεύ-
 τερον, ὅσον παράδοξον καὶ ἄν φαίνεται τοῦτο, ἡ ἴδια ἡ ἱστο-
 ρικὴ ἐπιστήμη. Ἡ τεχνικὴ, μὲ τὴν καταπληκτικὴν κατα-
 σκευὴν τῶν μέσων, αἰχμαλωτίζει σχεδὸν ἕξ ὁλοκλήρου τὴν
 προσοχὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν καθηλώνει εἰς τὸ παρὸν, καὶ
 ἔτσι ἀποξενώνει ἢ μᾶλλον ἀποκόβει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸ
 παρελθόν. Ἐπίσης ἡ τεχνικὴ μεταβάλλει τόσον τὸ περιβάλλ-
 ον καὶ τὸν κόσμον, ὥστε νὰ καταστρέφῃ τὴν ἱστορίαν ἢ
 νὰ τὴν ἀπωθῆ διαρκῶς ἀπὸ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνθρώπου.
 Ἐὰν τὸ παρὸν διὰ τὴν τεχνικὴν εἶναι τόσον ἀνώτερον καὶ ἀξι-
 ὄτερον τοῦ παρελθόντος, ὥστε τὸ παρελθόν νὰ περιπίπτῃ
 εἰς ἀφάνειαν καὶ περιφρόνησιν. Τοῦτο εἶναι τραγικὸν ὅχι
 τόσον διὰ τὴν Εὐρώπην, ἡ ὁποία εἶναι δημιουργὸς τῆς τε-
 χνικῆς καὶ ἡ ὁποία δὲν ἔπαυσεν ἀκόμη νὰ γνωρίζῃ ὅτι καὶ
 ἡ τεχνικὴ ἔχει τὴν ἱστορίαν της καὶ εἶναι παράγωγον με-
 γάλων πνευματικῶν ἀγώνων, ὅσον εἶναι τραγικὸν διὰ τοὺς
 τεχνικῶς ἀναναπτύκτους, ἀλλὰ ἱστορικῶς μεγάλους λαούς, ὅ-
 πως π.χ. εἶναι ὁ Κινεζικὸς λαός. Εἰς αὐτοὺς ἡ ἐνθουσιώδης
 παραλαβὴ τῆς τεχνικῆς τείνει νὰ μεταβάλλῃ εἰς ἀπολίθωμα
 ὅλην τὴν προηγουμένην τὴν ἱστορίαν. Ἐὰν τὸ παρελθόν ἔδῳ ἀ-
 πωθεῖται τόσον ἀπὸ τὸ παρὸν, ὥστε νὰ φαίνεται ὡς κάτι
 ὁλωσδιόλου ἀπηρχαιωμένον καὶ ἀνάξιον τοῦ παρόντος. Ἐἶ-
 ναι εἰς τὴν φύσιν τῆς τεχνικῆς νὰ σχετικοποιῇ τὸν χρόνον,
 νὰ καταργῇ τὰ μακρὰ χρονικὰ στάδια τῆς ἱστορίας, ν' ἀπο-
 χρωματίζῃ ὅλον τὸ παρελθόν καὶ νὰ ἀρνῆται συνεχῶς ὅ,τι
 ἡ ἴδια ἄλλοτε ἐδημιούργησε. Ἀπὸ τὴν ἀποψιν αὐτὴν ἡ τε-
 χνικὴ παρουσιάζεται ὡς κάτι τὸ ἀντι-ιστορικόν. Ἀλλὰ καὶ
 γενικῶς, ἐνῶ ἡ ἱστορία συνειδητοποιεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον
 καὶ τὴν ἐξάρτησίν του ἀπὸ τὴν φύσιν, ἡ τεχνικὴ, ἡ ὁποία

ζητεῖ τὴν κυριαρχίαν τῆς φύσεως, φαίνεται ὡς κάτι ἀντίθετον πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε ἱστορίαν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη — καὶ τοῦτο εἶναι τὸ παράδοξον — μὲ τὴν τεραστίαν ἀνάπτυξίν της μεταβάλλει τὴν σχέσιν μας μὲ τὴν ἱστορίαν, διότι ἡ σχέσις μας τώρα μὲ τὴν ἱστορίαν, ἀπὸ μυθικὴ πρὸς ἡτο γίνεται ὀλωσδιόλου λογικὴ. Αἱ παλαιότεραι γενεαὶ δὲν ἐχώριζαν αὐστηρῶς τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τὸν μῦθον, τὴν λογικὴν ἀπὸ τὴν φαντασίαν, διὰ τοῦτο καὶ ἡ σχέσις των πρὸς τὴν ἱστορίαν ἡτο περισσότερον ἐσωτερικὴ, ψυχικὴ.

Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευράν, ὅμως, ὁ ριζικὸς παραμερισμὸς τῆς μυθικῆς, συναισθηματικῆς σχέσεως πρὸς τὴν ἱστορίαν θέτει ἐκ νέου ἐνώπιόν μας τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον ἀδυσώπητον. Δὲν ὑπάρχει δι' ἡμᾶς σήμερον ἄλλος δρόμος πρὸς τὸ παρελθόν, πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἐκτὸς τοῦ δρόμου τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς προοπτικῆς τὴν ὁποίαν ἀνοίγει περαιτέρω μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἔχει σήμερον τὸ βαρὺ ἔργον νὰ κατανοήσῃ τὴν οὐσίαν τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων μὲ τὴν λογικὴν. Αὐτὸ σημαίνει ἐπιστήμη. Τὸ παράδοξον ὅμως ἐδῶ εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης δὲν δημιουργεῖται μὲ τὴν λογικὴν, ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων κατανόησις αὐτῆς τῆς πραγματικότητος εἶναι δυνατὴ μόνον μὲ τὴν λογικὴν. Ἡ λογικὴ ὅμως τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι λογικὴ ποσότητος, ὅπως εἶναι ἡ λογικὴ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ λογικὴ ποιότητος. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη νὰ παρασύρεται ποτὲ ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην οὔτε νὰ θέλῃ νὰ συγκρίνῃ τὸ ἔργον της μὲ τὸ ἔργον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ὅπως ἔγινε τοῦτο κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, καὶ ὅπως γίνεται ἀκόμη σήμερον ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν ὕλισμόν. Ἡ ἱστορία εἶναι ποιὸν καὶ ὄχι ποσόν, εἶναι περισσότερον πάλῃ ἰδεῶν καὶ ὀλιγότερον πάλῃ συμφερόντων.

Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη μεταβάλλει σήμερον τὸν κόσμον· δὲν εἶναι πλέον ἀπλῶς θεωρητικὴ ἐπιστήμη· δὲν ἀρκεῖται πλέον εἰς τὴν ἀπλῆν θεάν τῶν ὄντων, ἀλλὰ εἰσχωρεῖ εἰς τὸν προθάλαμον τῆς κοσμογονίας καὶ ἐπιφέρει ἐκεῖ ριζικὰς μεταβολάς. Τὸ γεγονός τοῦτο ἔχει τεράστιον ἀντίκτυπον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη γίνεται ἔτσι μεγάλη δύναμις τῆς ἱστορίας. Ἀντιθέτως, ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη δὲν μεταβάλλει τὸν κόσμον, εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ καὶ γόνιμος ἐκείνη μνήμη, ἡ ὁποία διὰ τοῦ λόγου συγκρατεῖ μέσα τῆς τὴν παρεῖαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ συνειδητοποιεῖ ἀπὸ τὸ παρὸν τὸν ἱστορικὸν ἀγῶνα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὴν ἄλλαν πλευρὰν ὅμως ἡ ἱστορία ἐλευθερώνει τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τὴν τυχειότητα τοῦ παρελθόντος. Τὸ παρελθὸν ἔχει ἔναντι τοῦ παρόντος τὸ προσόν, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ἀποχωρίσῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν συμβατικότητα καὶ τυχειότητα τοῦ παρόντος. Τὸ παρελθὸν, ἐπειδὴ εἶναι τελεσμένον, εἶναι ἀντικειμενικὸν καὶ καθαρὸν. Ἡ ἱστορικὴ ὅμως ἐπιστήμη δὲν ἐπιδιώκει καὶ δὲν δύναται νὰ δώσῃ τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀνασυντάξῃ καὶ νὰ ἴδῃ αὐτὸ τὸ τετελεσμένον καὶ καθαρὸν παρελθὸν μέσα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παρόντος. Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ συγχρονισμόν τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ παρὸν. Τὸ παρελθὸν τὸ βλέπομεν πάντοτε ἀπὸ τὸ παρὸν. Κατὰ τοῦτο ἡ ἱστορία μεταβάλλει πάντοτε τὸ παρελθὸν εἰς τὸ παρὸν, καὶ ἔτσι διευρύνει τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νὰ μὴ καταπνίγεται ἀπὸ τὴν στενότητα τοῦ παρόντος.

Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ κατανοήσῃ λογικῶς τὸ παρελθὸν, ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τῆς ὅμως εἶναι νὰ κρατῇ εἰς ἐγρήγορσιν τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ συμριλιώσις ὅμως μὲ τὸ παρελθὸν, δηλαδή ἡ εἰς βάθος κατανόησις του, ἀποτελεῖ σήμερον αἷτημα τιθέμενον καὶ κατὰ τρόπον καθολικόν. Ἡ τεχνικὴ ἀκριβῶς ἤνωσε τόσο τὴν ἀνθρωπότητα, ὥστε εἶναι ἡ πρώτη φορὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γῆς, ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ ὁμι-

λήσωμεν περὶ παγκοσμίου ἱστορίας. Πρὶν, κατὰ βάθος δὲν ὑπῆρχε παγκόσμιος ἱστορία. Καὶ πρὸ παντὸς ἡ Εὐρώπη τίθεται σήμερον πρὸ τοῦ αἰτήματος νὰ συμριλιωθῇ μὲ αὐτὴν τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Ὁ κόσμος ἔγινε ἕνας. Ἡ δὲ Εὐρώπη, ἡ ὁποία ὡς πρὸ πενήντα ἀκόμη ἐτῶν εἶχε τὴν συναίσθησιν τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ὑπεροχῆς, αὐτοκατακρεουργηθεῖσα, μετεβλήθη εἰς χῶρον πάλης μεταξὺ τῶν δύο παγκοσμίων δυνάμεων, Ἀμερικῆς καὶ Ρωσίας, εἶναι περισσότερο ἀπὸ τὰ πράγματα ὑποχρεωμένη νὰ σχηματίσῃ καθολικὴν ἱστορικὴν εἰκόνα τῆς ἀνθρωπότητος. Τοῦτο δὲν εἶναι πλέον οὐτοπία, ὅπως ἦταν ἄλλοτε, οὔτε φιλοσοφικὴ κατασκευὴ, ὅπως τὴν ἔκαμε ὁ Ἔγκελς, ἀλλὰ εἶναι ἀπαιτήσεις τοῦ παρόντος. Ἡ ὑδρόγειος δὲν εἶναι πλέον χῶρος ἐμπορίου, ταξιδίων καὶ ἐρεῦνης διὰ τοὺς Εὐρωπαίους, ἀλλὰ ἐμφανίζεται ὡς ὅλον, ὡς ἱστορικὸν μέγεθος, τὸ ὁποῖον διὰ πρώτην φορὰν ἀποτελεῖ ἐνότητα.

Τὸ αἶτημα ὅμως τῆς παγκοσμίου ἱστορίας δὲν σημαίνει ὅτι καλεῖται ἡ Εὐρώπη νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὅλων τῶν λαῶν κατ' ἰδίαν, διότι τοῦτο κατὰ μέγα μέρος τὸ ἔχει ἤδη κάμει, ἀλλὰ τὸ αἶτημα σημαίνει, ὅτι καλεῖται πλέον ἡ Εὐρώπη νὰ γνωρίσῃ ἱστορικῶς τὰς σχέσεις ὅλων τῶν λαῶν, ἰδίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἐντεῦθεν, διότι ὁ Ἀλέξανδρος πρῶτος συνέλαβε καὶ ἐπραγματοποίησε τὴν πρώτην μορφήν τῆς οἰκουμενικότητος τῆς ἱστορίας. Εἰς τὴν οἰκουμενικότητα αὐτὴν μᾶς ἔφερε σήμερον ἡ τεχνικὴ. Ἴτσι θέτει ἡ τεχνικὴ ἕνα ἀπὸ τὰ βαρύτερα αἰτήματα εἰς τὴν ἱστορίαν. Εἶναι πραγματικὴ τραγικὴ ἢ εἰρωνεία, ὅτι ἡ Εὐρώπη, ἡ δημιουργὸς τῆς τεχνικῆς, καλεῖται νὰ γράψῃ παγκόσμιον ἱστορίαν τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ὁ ἔξευρωπαϊσμός τῆς γῆς γενικεύεται, διότι ὅλοι οἱ λαοὶ εἰς τὰς ἐπιδιώξεις των σκέπτονται καὶ ὁμιλοῦν τὴν γλῶσσαν τῆς Εὐρώπης, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ ἔξευρωπαϊζόμενοι λαοὶ τῆς γῆς ἐπαναστατοῦν κατὰ τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν ἐκδιώκουν ἀπὸ παν-

τουῦ. Μέσα ὅμως εἰς τὴν τραγικὴν αὐτὴν εἰρωνείαν ὑπάρχει μεγαλεῖον, διότι, ὅπως ἔχουν τὰ πράγματα, μόνον ἡ Εὐρώπη, δύναται νὰ γράψῃ παγκόσμιον ἱστορίαν, διότι μόνον αὐτὴ ἔχει τὸ πνεῦμα τῆς ἱστορίας.

Ἄλλὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἐποχὴν μας καὶ ἀπὸ μίαν ἄλλην πλευράν, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἔχωμεν πλήρη εἰκόνα τῶν πραγμάτων. Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος παρατηρεῖται βαθεῖα ἀλλαγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἐμφανίζονται μεγάλα κινήματα ἰδεῶν δλωσδιόλου ἀντίθετα πρὸς τὰ πανίσχυρα μέχρι τότε ρεύματα καὶ συστήματα τοῦ ὕλικου μηχανισμοῦ, τοῦ ὑποκειμενισμοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Καὶ ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ἀπλώνεται ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν εἰς ὅλην τὴν πνευματικὴν ζωὴν καὶ προσλαμβάνει τόσῃν ἔντασιν καὶ τόσῃν ἔκτασιν, ὥστε πολλοὶ τὴν συγκρίνουν μόνον μὲ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἀφρητήριον τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ οἰκονομική, τεχνική, κοινωνική, πολιτική, καλλιτεχνική, ἐπιστημονική, θρησκευτικὴ ζωὴ ὑφίσταται τόσον ριζικὰς μεταβολὰς ἔναντι τοῦ παρελθόντος, ὥστε ἡ ἀρχὴ τοῦ αἰῶνος μας νὰ θεωρῆται ὄχι μόνον τὸ τέλος μιᾶς περιόδου, ἡ ὁποία ἀρχισε μὲ τὴν Ἀναγέννησιν — ἀλλὰ καὶ ὡς ἡ ἀρχὴ μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τὸ παρόν. Οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν κυρίως ἐμφύλιοι πόλεμοι τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ εὐκαιρία προβολῆς εἰς τὸ προσκῆνιον τῆς ἱστορίας τῶν ἐξωευρωπαϊκῶν λαῶν, ἐπετάχυναν αὐτὴν τὴν μεταβολὴν καὶ ἔθεσαν σφραγίδα εἰς τὴν νέαν κατάστασιν ἢ ἀκαταστασίαν τῶν πραγμάτων.

Ἡ μεταβολὴ εἰς τοὺς τομεῖς τοῦ πνεύματος εἶναι βεβαίως πάντοτε συνηρητημένη μὲ τὴν ἀλλαγὴν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Τὰ κύρια ὁμως πνευματικὰ αἷτια τῆς μεταβολῆς αὐτῆς εἶναι δυνατόν νὰ χωρισθοῦν εἰς τρεῖς κατηγορίας: Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν ρυσικὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία προεκάλεσε τὴν κατάρρευσιν ὠρισμένων τρόπων τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Ἡ δευ-

τέρα κατηγορία περιλαμβάνει νέας μεθόδους τοῦ σκέπτεσθαι, αἱ ὁποῖαι ἀναπτύσσονται εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, τὴν μαθηματικὴν λογικὴν, τὴν φαινομενολογίαν καὶ τὴν ἀξιολογίαν. Ἡ τρίτη, τέλος, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ὠρισμένα κοσμοθεωρητικὰ κινήματα ἰδεῶν, ὅπως εἶναι ἡ ἀντιλογοκρατικὴ κοσμοθεωρία καὶ ἡ ρεαλιστικὴ μεταφυσικὴ. “Ὅλα αὐτὰ τὰ αἷτια συντελοῦν εἰς μίαν μεταβολὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ γενικῶς τῆς πνευματικῆς ζωῆς, καὶ συνεπῶς εἰς μεταβολὴν τῆς εἰκόνης περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, τελικῶς δὲ καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ.

Καθ’ ὅλον τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα ἡ ἰσχύουσα εἰκὼν τοῦ κόσμου, καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον ἀπόλυτον, ἦτο ἡ φυσικὴ τοῦ Νεύτωνος. Οἱ φιλόσοφοι τοῦ αἰῶνος τούτου θεωροῦν τὴν φυσικὴν τοῦ Νεύτωνος ὡς τὴν σαφεστάτην παράστασιν τῆς πραγματικότητος, ὅπου ὅλα ἀνάγονται εἰς τὴν θέσιν καὶ κίνησιν τῶν ὑλικῶν ἀτόμων, δηλαδὴ πιστεύουν εἰς τὸν ἀπόλυτον μηχανισμόν. Μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ θέσις καὶ ἡ κίνησις τῶν ὑλικῶν ἀτόμων εἶναι πράγματα γνωστά, ἐπιστεύετο ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογισθοῦν ἐπακριβῶς τὰ προηγούμενα καὶ τὰ μελλοντικὰ στάδια τῆς ἐθελίξεως τοῦ κόσμου. Δι’ ἀρχαὶ καὶ αἱ θεωρίαι τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἐθεωροῦντο ὡς ἔχουσαι ἀπόλυτον κῦρος. Τὸ ἀπλούστερον δεδομένον εἰς τὸν κόσμον ἐθεωρεῖτο ἡ ὕλη καὶ εἰς αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ἀναχθοῦν λογικῶς καὶ ὀντολογικῶς ὅλα τὰ ἄλλα, δηλαδὴ ἡ ζωὴ, ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα. Τοῦτο ἦτο ἄκρατος ὕλισμός. Εἰς τὰς ἀρχὰς ὅμως τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ἡ εἰκὼν αὐτὴ διεσαλεύθη ἀπὸ αὐτὴν τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Ἐπίσης ἡ ἐπίθεσις ἡ ὁποία ἔγινε ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἐναντίον τῆς ὀρησκείας εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, λέγει σύγχρονος κορυφαῖος φυσικός, ἐναυάγησεν.

Βεβαίως εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λέγεται ὅτι ἡ σημερινὴ φυσικὴ ἐπιστήμη δὲν ἀναγνωρίζει τὴν ὕλην καὶ ὅτι ἀπορρίπτει τὸν αἰτιοκρατικὸν προσδιορισμὸν τῶν φαινομένων. Ἐξ

ἄλλου ὅμως εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ ὕλη δὲν εἶναι πλέον διὰ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην κάτι ἀπλοῦν, ἀλλὰ κάτι τὸ ἐξαιρετικὸς σύνθετον καὶ ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ τῆς κατανόησις παρουσιάζει μεγάλας δυσχερείας. Ὅ,τι ἐθεωρεῖτο ἄλλοτε δυνατόν θεωρεῖται σήμερον ἀδύνατον: νὰ ὑπολογίσῃ δηλαδὴ κανεὶς τὴν θέσιν καὶ τὴν κίνησιν ὑλικῶν ἀτόμων, ὃ δὲ αἰτιοκρατικὸς προσδιορισμὸς τῶν φαινομένων κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Laplace εἶναι σήμερον ἀπαράδεκτος. Ὁ πολὺς Whitehead παρατηρεῖ σχετικῶς ὅτι ἡ παλαιὰ κλασικὴ φυσικὴ ἐφραντάζετο τὸν κόσμον ὡς ἓνα λειβάδι μὲ ἐλευθέρως κινούμενα ἄλλα, ἐνῶ ἡ νέα φυσικὴ φραντάζεται τὸν κόσμον ὡς ἓνα χῶρον μὲ δίκτυον σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, ὅπου τὰ ὄχηματα ἀκολουθοῦν τὸν προδιαγεγραμμένον δρόμον των, συνεπῶς ὁ νέος μηχανισμὸς πλησιάζει πολὺ πρὸς μίαν ὁργανικὴν ἀντίληψιν.

Τὸ κορυφωμα τῆς ἀλλαγῆς εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ἀποτελοῦν αἱ θεωρίαι τῆς σχετικότητος καὶ τῶν κβάντων καθὼς καὶ ἴσρισμένοι ἄλλοι τρόποι ἐρμηνείας τῶν φυσικῶν φαινομένων. Διὰ τῶν θεωριῶν αὐτῶν πολλά, τὰ ὅποια ἔως τώρα ἐθεωροῦντο ἀπόλυτα, γίνονται ἀμφίβολα. Αἱ μεταβολαὶ αὐταὶ εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην εἶχον βαθεῖαν ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου. Ἡ παλαιὰ ἔννοια τοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῆς αἰτιοκρατίας τῆς ὕλης δὲν στηρίζεται πλέον εἰς τὴν αὐθεντίαν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ θεωρεῖται ἀπηρξασιωμένη εἰς τὴν φιλοσοφίαν.

Τὸ κυριώτατον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐννοίας τοῦ εἶναι διὰ τῆς ὕλης καὶ μάλιστα διὰ μόνῃς τῆς ὕλης εἶναι ἀδύνατος. Πέραν τούτου ἡ μεταβολὴ ποῦ ἐγένετο εἰς τὴν φυσικὴν ἐσυνειδητοποίησε εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὅτι δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ παραλαμβάνῃ ἐννοίας τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης δίχως νὰ τὰς ὑποβάλλῃ εἰς κριτικὴν ἀνάλυσιν διὰ τῶν μεθόδων τῆς καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρῇ τὰς ἐννοίας αὐτὰς ὡς a priori ἰσχυράς. Ἀπὸ τὴν πλάνην αὐτὴν --- τοῦτο εἶναι σήμερον συνείδησις --- δὲν ἦσαν ἐλεύθεροι οὔτε

οἱ θεμελιωταὶ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ὁ Descartes καὶ ὁ Kant.

Ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἄκρως ἐπαναστατική. Καὶ ἡ ἐπανάστασις γίνεται κατ' οὐσίαν εἰς τὴν Δύσιν καὶ ὄχι εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ πολιτικὴ ἐπανάστασις ἡ ὁποία ἔγινε εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ ἀπλώνεται σήμερον εἰς τοὺς τεχνικῶς ἀναπτυκτοὺς λαοὺς, εἶναι ἀπλοῦν ἐπεισόδιον τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία ἔγινε εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια εἰς τὸν τομέα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εἰσέρχεται εἰς τὸ στάδιον τῆς κοσμογονίας—ἢ τῆς κοσμοκαταστροφῆς — δὲν εἶναι πλέον ἀπλῶς θεωρητικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ ἐπεμβαίνει εἰς τὴν σύστασιν τοῦ ἀτόμου καὶ μεταβάλλει τὴν φυσικὴν τροχίαν καὶ συμπεριφορὰν του. Δίχως ἄλλωστε τὴν τεχνικὴν, παράγωγον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἡ πολιτικὴ ἐπανάστασις εἰς τὴν Ἀσίαν δὲν ἦτο δυνατὴ. Ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ θεωρία τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς, ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός, εἶναι δημιούργημα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος καὶ τὸ ἰδανικὸν τῆς ἐπαναστατημένης Ἀσίας εἶναι νὰ φθάσῃ τὴν Εὐρώπην.

Ὁ Kant εἶχε χαρακτηρίσει τὴν φιλοσοφίαν του ὡς στρουφὴν ἀντίστοιχον πρὸς τὴν στρουφὴν τὴν ὁποίαν ἔδωκε εἰς τὸ Σύμπαν ὁ Κοπέρνικος. Χωρὶς ὑπερβολὴν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν στρουφὴν, ἡ ὁποία συνετελέσθη εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην τοῦ αἰῶνος μας, ὡς στρουφὴν κοσμογονικὴν. Ἡ στρουφὴ αὐτὴ ἀνοίγει τόσον βαθεῖαν τομὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε διαχωρίζει κατὰ τρόπον ριζικὸν τὸ πρὸ αὐτῆς παρελθὸν ἀπὸ τὸ μέλλον, τὸ ὁποῖον πλέον ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτὴν. Βασικαὶ προϋποθέσεις τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ἕως χθὲς ὡς ἀπόλυτα ἀξιόματα, ὅπως εἶναι ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος, νοοῦνται σήμερον ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ὡς προϋποθέσεις σχετικαί. Ἐπίσης ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος καὶ ἡ αὐστηρὰ νομοτέλεια δὲν ἔχουν πλέον ἀπόλυτον κῦρος, τουλάχιστον εἰς τὸν μικρόκοσμον τοῦ ἀτόμου καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς ὀργανικῆς

νικῆς ζωῆς. Εἰς τὸν μικρόκοσμον τοῦ ἀτόμου ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος φαίνεται νὰ δίδῃ τὴν θέσιν του εἰς μίαν στατιστικῶς συλληπτὴν πιθανότητα. Ἡ παλαιὰ ἀρχὴ τῆς φυσικῆς «*natura non facit saltus*» φαίνεται ὅτι παύει νὰ ἰσχύῃ, διότι κατὰ τὴν νεωτάτην ἀντίληψιν ἡ φύσις κάνει ἄλματα, κάνει ἄλματα εἰς τὰ κβάντα. Τὸ μέγα κατόρθωμα τῆς συγχρόνου φυσικῆς ἐπιστήμης εἶναι ὅτι ἀνοιξε δρόμον εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐλαχίστων διαστάσεων, εἰς τὸν κόσμον τῆς συστάσεως τοῦ ἀτόμου, συγχρόνως ὅμως ἀνοιξε προοπτικὴν εἰς τὸ ἄπειρον τοῦ σύμπαντος, ὅπου εἰσεχώρησε εἰς βάθος δύο δισεκατομμυρίων ἔτων φωτός. Ἐπανάστασιν ἔφερεν ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ εἰς τὴν χημείαν, διότι ὁ χημικὸς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐργάζεται καὶ μὲ τὴν πυρηνικὴν φυσικὴν ἐπανάστασιν καὶ εἰς τὴν βιολογίαν, διότι ὁ βιολόγος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐργάζεται μὲ τὴν θεωρίαν τῶν κβάντων. Ἡ μεγάλη ἐνότης τῆς φύσεως, λέγει σύγχρονος φυσικός, προϋποθέτει ὅτι ὅλοι οἱ δρόμοι ἐρεύνης, οἱ ὅποιοι ὀδηγοῦν εἰς τὰ μυστικὰ τῆς φύσεως, πρέπει τελικῶς νὰ συναντῶνται. Εἰς πλείστους τομεῖς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἡ ἀπλῆ ἐποπτικὴ κατανόησις εἶναι ἀδύνατος, διότι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἐργάζεται μὲ μαθηματικούς τύπους, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν βοηθητικὰς ἐννοίας πρὸς τακτοποίησιν καὶ λογικὴν σύνταξιν τῶν πειραματικῶς παρατηρουμένων γεγονότων. Οἱ μαθηματικοὶ αὐτοὶ τύποι δὲν μᾶς λέγουν ποτὲ πῶς τῷ ὄντι εἶναι τὰ πράγματα, ἀλλὰ ἀπλῶς πῶς συμπεριφέρονται. Τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Kant, παραμένει πάντοτε πέριν τῶν ὁρίων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Χαρακτηριστικὸν εἰς τὸν ἀγῶνα μεταξὺ Λύσεως καὶ Ἀνατολῆς εἶναι ὅτι ἡ ἰδεαλιστικὴ ἐρμηνεία τῶν δύο θεωριῶν, τῆς σχετικότητος καὶ τῶν κβάντων, ἡ ὁποία εἶναι γενικῶς παραδεκτὴ ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονας τῆς Δύσεως, ἀμυρσβητεῖται ἀπὸ τὸν διαλεκτικὸν ὕλισμόν, δηλαδὴ τὴν κομμουνιστικὴν ἰδεολογίαν, πρᾶγμα ὅμως τὸ ὁποῖον δὲν ἐμποδίζει

τὸν διαλεκτικὸν ὕλισμὸν νὰ ἐκμεταλλεύεται συστηματικῶς πᾶσαν πρόοδον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης τῆς Δύσεως, ὅπως ἐπίσης δὲν ἐμποδίζει τοὺς φυσικοὺς τῆς κομμουνιστικῆς Ρωσίας νὰ ἐπιτυγχάνουν σημαντικὰ ἀποτελέσματα εἰς τὸν τομέα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἡ διαφορὰ αὕτη τῆς ἐρμηνείας δὲν ἔχει τὴν σημασίαν διὰ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ὅσον ἔχει διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην ζωὴν τοῦ πνεύματος. Καὶ ἐπειδὴ ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμὸς ἀποτελεῖ κρατικὴν θρησκείαν εἰς τὴν Ρωσίαν, διὰ τοῦτο οἱ θεωρητικοὶ τοῦ Μαρξισμοῦ ἀντιτίθενται εἰς τὴν ἰδεαλιστικὴν ἐρμηνείαν τῶν θεωριῶν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἐξ ἄλλου, παρὰ τὴν ἰδεαλιστικὴν ἐρμηνείαν τῶν δύο αὐτῶν θεωριῶν εἰς τὴν Δύσιν, εἰς πολλοὺς τομεῖς ἐπικρατεῖ ὁ λεγόμενος Θετικισμός, δίχως ὅμως νὰ ἔχη οὗτος ζημιώσει ἰδιαιτέρως τὴν ἐπιστήμην. Πάντως ὅμως ἡ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τῶν μεθόδων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης εἶναι πρόβλημα τὸ ὁποῖον ἔχει ἄμεσον ἀντίκτυπον εἰς τὴν ὅλην πορείαν ὄχι μόνον τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης πνευματικῆς ζωῆς. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ὅπως τουλάχιστον δείχνει ἡ ἱστορία της, ἀκμάζει μόνον ἐφ' ὅσον συνειδητοποιεῖ ἐκάστοτε τὴν φιλοσοφικὴν σημασίαν τῶν μεθόδων της καὶ τῶν πορισμάτων της. Φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερον, καὶ θὰ ἐξακολουθοῦν ν' ἀποτελοῦν ἀναγκαίαν συνάρτησιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἐπάρχουν προβλήματα εἰς τὰ ὁποῖα ἡ φιλοσοφία συναντᾶται μὲ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Τὰ προβλήματα αὐτὰ εἶναι: τὸ πρόβλημα τῆς πρώτης ὕλης, τὸ πρόβλημα τῶν πρώτων στοιχείων, τὸ πρόβλημα τῆς πρώτης δυνάμεως, τὸ πρόβλημα τῶν νόμων τῶν ἀριθμῶν, τὸ πρόβλημα τῆς ιδέας καὶ τῶν φαινομένων, τὸ πρόβλημα τῆς τελεολογικῆς σχέσεως μορφῆς καὶ ὕλης καί, τέλος, τὸ πρόβλημα τοῦ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ. Ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα ἐτέθησαν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ προσδιορίζουν ὡς σήμερον τὴν φυσικὴν καὶ τὴν μεταφυσικὴν σκέψιν.